

Pe acest frumos relief de marmură care datează din secolul al V-lea sunt reprezentate trei divinități la care se închinau Histrienii. La mijloc se află Apollon Ieiros, zeul soarelui, în vestimă lungă și cu cetera în mână stângă. La stânga stă pe un tron Zeus, tatăl său, iar la dreapta se reazemă pe o coloană sora sa, Artemis.

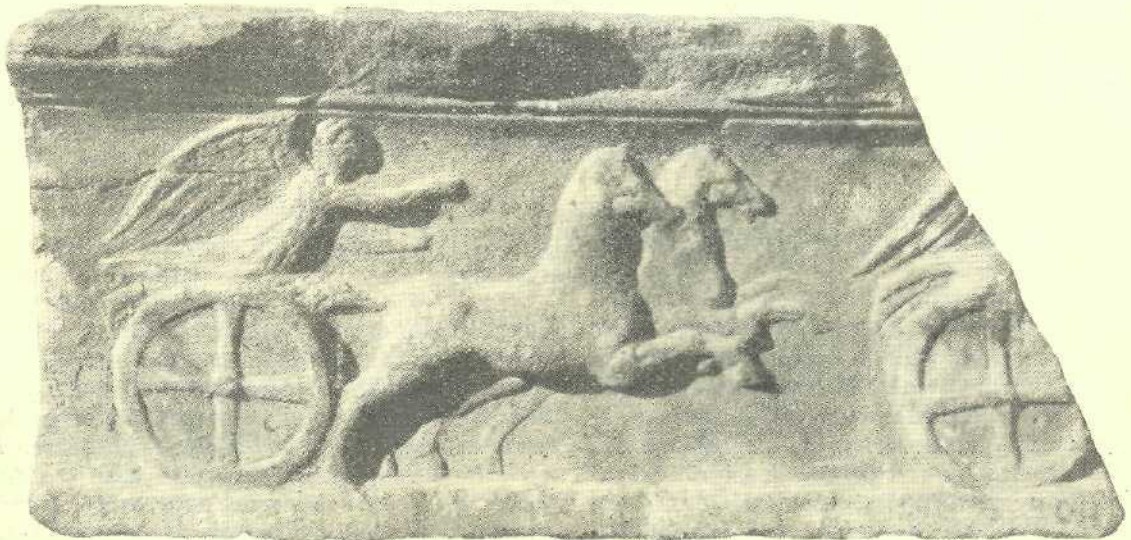
Cetatea Histria

La căpătâiul peninsulei care se întinde între lacul Sinoe și lacul Duinge se afla două platouri care domină șesul nisipos și apele înconjurătoare. Până nu de mult, aceste platouri, așezate la câțiva kilometri de cea mai apropiată așezare omenească, erau un loc pustiu acoperit cu o iarbă săracă și călcat numai de rarele turme de oi care cutreeră ținuturile deșerte de pe marginea lacurilor.

Așa se înfățișa această regiune singuratică până în 1914. Dar de aci înainte ea era să fie chemată la o nouă viață. Un spirit ager și o voință stăruitoare au făcut să iasă la lumină zidurile puternice ale unei cetăți de mult dispărute. Marele și regretatul nostru învățat, Vasile Pârvan, cu pătrunderea sa care nu dădea greș, a înțeles că aici este locul

unde se ridica altădată vechiul și înfloritor oraș Histria. Într'adevăr iarba rară de pe locurile mai înalte ale platourilor lăsa să se întrevadă urmele zidurilor ascunse în adânc, iar pe povârnișurile care coboară spre lac cioburi de vase vechi, spălate de apă, stăteau mărturie despre viața care însuflețea altădată aceste locuri pustii. Până la Vasile Pârvan învățații șovăiau când era vorba de locul unde se afla în vechime Histria, El însă, ținând seama de așezarea și de întinderea platourilor acestora, de însemnătatea și de calitatea urmelor vechi, a înțeles că aici este locul unde trebuie căutat acest oraș antic. Săpăturile pe care le-a început în 1914 au confirmat din primulan alegerea sa.

Din acest an până în ajunul morții sale atât de

Relief de marmură reprezentând două Victorie înaripate călărând în goană frumoașe în căruțe la carele lor.

timpurii (1927) Vasile Pârvan a condus cu străruință săpăturile arheologice dela Histria. Doar războiul cu ocupația dușmană a Dobrooiei au impus o întrerupere trecătoare acestor lucrări rodnice. Încetul cu încetul au început să iasă la lumină zidurile puternice ale cetății și clădirile din interior. Totdeodată un mare număr de monumente de tot felul, statui de marmură, statuete de lut ars, vase, obiecte de bronz sau de os, inscripții, au fost scoase din pământul bogat al cetății. Ele au venit să lămurească viața înfloritoare a Histriei în antichitate, istoria orașului și a ținuturilor înconjurătoare.

Când știința românească a avut durerea să piardă pe V. Pârvan Comisiunea Monumentelor istorice, în urma propunerii d-lui Andrieșescu, Directorul Muzeului Național de Antichități, mi-a făcut onoarea să-mi încredințeze continuarea săpăturilor dela Histria. Noi întărituri și noi clădiri au ieșit la lumină în ultimii trei ani, și noi monumente au venit să se adauge la bogata colecție realizată de Vasile Pârvan.

După cum se va vedea mai jos, rezultatele acestor săpături prezintă un interes covârșitor pentru știință în general și pentru știința românească în deosebi. Până în 1914 se știa puțin lucru despre Histria. Scriitorii vechi raerei au pomenit numele îndepărtatului oraș din Marea Neagră și doar câteva monumente, descoperite întâmplător în ținuturile vecine cu cetatea, au venit să ne spună ceva despre viața ei. Dar de când Vasile Pârvan a început săpăturile de aici, Histria a apărut într-o lumină cu totul nouă. Monumentele găsite, care se înșiruepe un răstimp de treisprezece secole, ne dau informații cu totul noi cu privire la istoria orașului. Ea se poate urmări pas cu pas, cu ajutorul lor, din secolul al VII-lea în. de Cr. până în secolul al VI-lea al erei noastre. De altă parte, în afară de valoarea lor istorică, monumentele sunt uneori,

prin desăvârșirea execuției, sau adevărate opere de artă sau opere caracteristice pentru anume epoci ale artei antice. Sub aceste raporturi, Histria este centrul arheologic cel mai important pentru viața greacă și romană dintre Dunăre și Marea Egee. Dar mai mult decât atât. Dacă monumentele descoperite au venit să lumineze istoria cetății pe o durată atât de lungă, ele ne vorbesc în acelastimp de legăturile ei cu popoarele din interior, Traci,

Daco-Geți, Romani, cu care a trăit în atingere. În această privință, informații noi, de o importanță considerabilă, au venit să împlinescă întregi capitole din istoria ținuturilor noastre. Astfel încât și istoria neamului nostru, în începuturile lui, s'a bucurat de roadele săpăturilor dela Histria.

Acestea sunt rezultatele pe care le datorim inițiativei fericite a lui Vasile Pârvan și eforturilor pe care le-a depus pentru desgroparea sistematică a acestei cetăți.

Histria se află la o depărtare de cincizeci de kilometri spre miazănoapte de Constanța și la patru kilometri, în linie dreaptă peste lacuri, spre răsărit de satul Caranasuf. După cum am văzut, ea este așezată pe două platouri la căpătâiul peninsulei care desparte apele puțin adânci ale lacului Sinoe de lacul Duingi. Dar în vechime regiunea aceasta nu se înfățișa tot așa.

Marea înainta până departe în interior și lacul Sinoe nu exista.

Nisipurile aduse de Mare, depunându-se rând pe rând în cursul vremii, au alcătuit ostrovul Chituc care desparte astăzi lacul de Marea Neagră. Când însă cei dintâi navigatori greci au venit în această regiune din Marea Egee, pe corăbiile lor încovoiate, ei au găsit o insulă situată la doi kilometri departe de țărmul Dobrogei. Cele două platouri, legate printr-o limbă de pământ, se ridicau singuratec în mijlocul apelor Mării.

Statuetă de lut ars reprezentând zeiță, numită de obicei Afrodite. Ea stăpe un trântine în mâna o pasăre care se crede că este o porumbiță. Origine «rodo-milesiană» (secolul al VI-lea în. de Cr.)

Navigatorii veneau din orașul Milet care era așezat pe coasta Asiei Mici, la gura fluviului Meandru. Datorită așezării prielnice și vredniciei cetățenilor, Miletul ajunsese cea mai de seamă dintre toate cetățile grecești de pe țărmurile Asiei Mici. În decursul secolului al VII-lea în. de Cr., flote numeroase și puternice pornesc din acest oraș în lungul și în latul Mării Negre în căutare de pământuri noi și bogate. Cei plecați se așează în punctele cele mai favorabile ale coastei și înte-

bogată în pește. De altă parte, urcându-se în sus pe fluviu ei puteau face comerț cu populațiile de pe maluri.

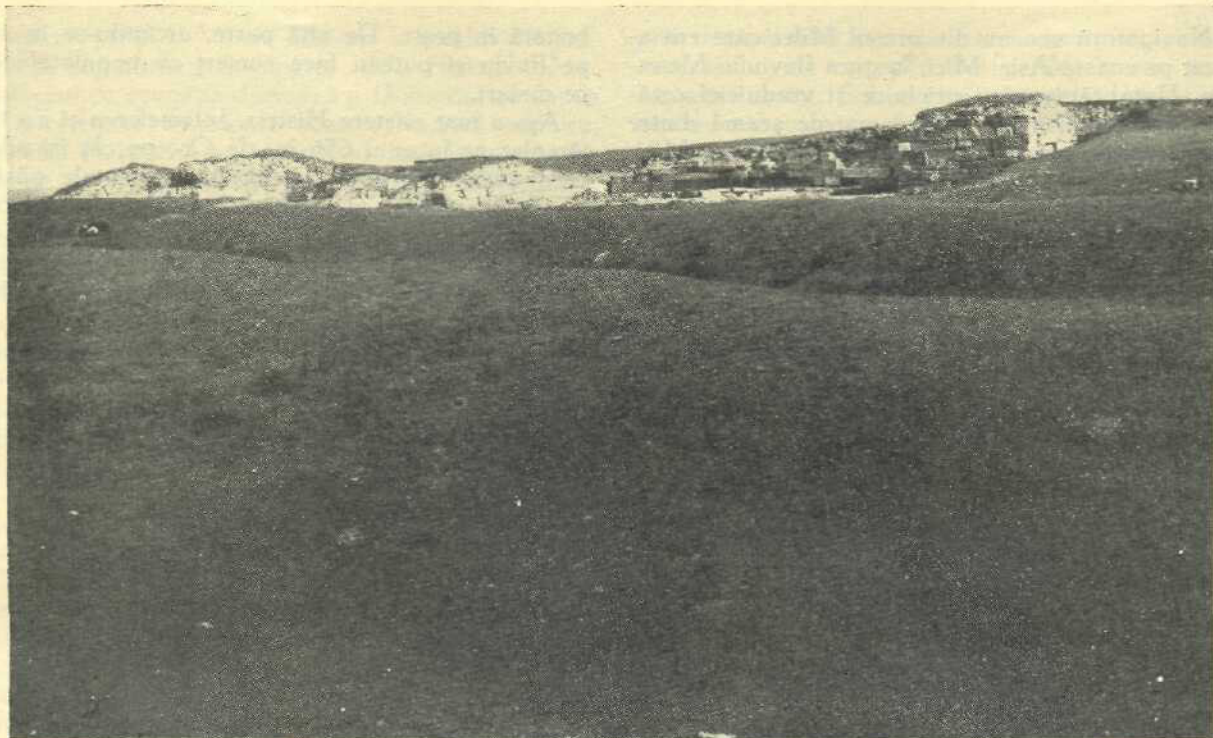
Așa a luat naștere Histria. În temeiurile ei s'ântâmplat pe la anul 656 în. de Cr., pe cât își aduceau aminte scriitorii vechi. Monumentele găsite în săpături ne-au dovedit că într'adevăr colonia milesiană exista în jurul anului 650. În secolele al VII-lea și al VI-lea așezarea de pe insulă se dezvoltă și se îmbogățește din exploatarea ținuturilor

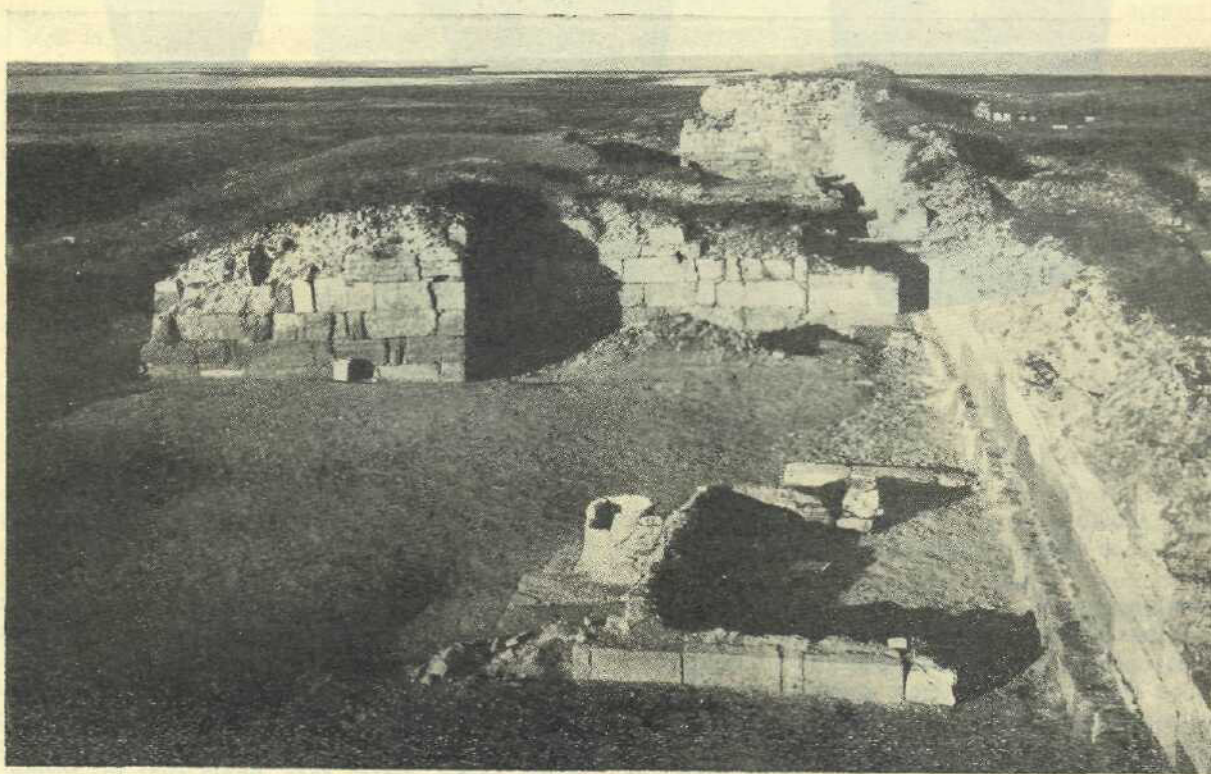
Statuete de lut ars reprezentând femei tinere îmbrăcate în frumuseț mântioși care aduc ca dar zeilor. Aceste statuete ele însele se dădeau în dar divinității. Origine «rod-milesiană» secolul al VII-lea Cr.

meiază noi orașe. Ei aleg înălțimile izolate de pe țărm care se pot ușor apăra sau insulele din apropierea uscatului, și sunt cu deosebire fericiți când se pot așeza în apropierea gurilor unui fluviu. Aceasta le îngăduia să se urce cu corăbiile lor până adânc în interiorul pământurilor. În regiunea noastră navigatorii milesienău găsit o insulă destul de întinsă (vreo optzeci de hectare), nu departe de uscat și aproape de gurile Dunării. Pământul bogat al Dobrogei le punea la îndemână grâu din belșug, iar regiunea gurilor Dunării era cași astăzi

inconjurătoare. În primele timpuri cetățenii noului oraș ridică temple construite din lemn și din chirpici. Acestea erau împodobite pe din afară cu țigle care purtau pe ele chipuri zugrăvite, iar înăuntru cu obiecte aduse ca dar zeilor de pietatea locuitorilor: vase frumos pictate în două sau mai multe culori, dintre care unele sunt în formă de ființe închipuite, statuete de lut ars reprezentând divinitatea așezată pe un tron sau închinătoare sale în picioare. Unul din temple era închinat zeului Apollon Ietros, „Apollonul decătorul”, divi-

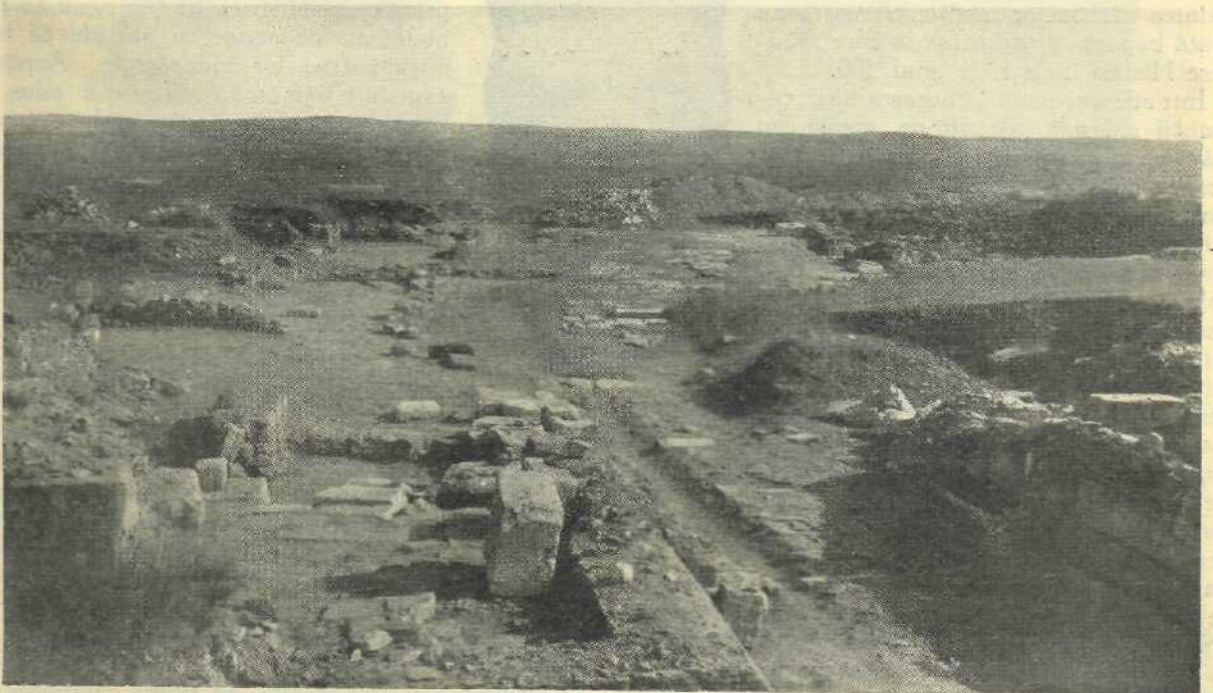
Se vede în fund zidul cetății întărit cu turnuri puternice, iar în fațurile de pământ împietrite de apropierea armatelor dușmane în caz de război.

Zidul cetății era clădit în blocuri de piatră frumoasă rânduite. Se vede afașa dinspre interiorul în partea mare iese în afară, către stânga, cornurile sale de apărare. În planul înșelător următorii clădiri vechi peste care s'a așezat zidul cetății și alături, un puț de piatră. La fund, cătreiază noaptea, se întinde lacul Sinoe care înconjoară cetatea către dreapta.

Poarta cea mare a cetății văzută din năuntru. Se văd în fundul drumului două turci care o apărău și care ies în dără zidul cetății. Drumul este podit cu lespezi mari de piatră și chiar de marmură, în care roțile carrelor lăsat două urme adânci.

De la poarta, drumul podit tot cu lespezi mari de piatră pătrunde și se îndreaptă în interiorul cetății. În dreapta se vede o parte și de alta zidului cetății. În fund, se zărește o clădire dreptunghiulară cu o poartă în drum.

nitătea ocrotitoare a oraşului, cu care coloniştii greci veniseră din patria lor, Miletul. În altlocuitorii adoraau mare zeită cum ne arată câteva frumoase statuete de lut ars. În acelaş timp, Histria începe să se împodobească cu statui de marmură. S'a găsit un fragment într'o statuă care reprezintă o femeie cu părul împletit în cozi subţiri care coboară

aceiaşi vreme pe ţărmul Mării se urca spre miez-noapte o flotă puternică. Ea se compunea în mare parte din corăbii trimise de oraşele greceşti din Asia Mică, în special din Milet, care erau sub ascultarea marelui rege. Îndatorirea ei era să înlesnească armatei de uscat trecerea Dunării. Dar, înainte de a intra pe gurile fluviului corăbiile de

Femeie tânără cu fruntea acoperită de un văl subţire, cu faţa luminată de un zâmbet abia simţit (statuetă de lut ars, sfârşitul sec. al VI-lea î. n. de Cr.)

Mască de lut ars de stelenistic (sec. al III-lea î. n. de Cr.)

şerpuind pe piept. Ea aminteşte acele „core” arhaice găsite în Atena cea din năntea războaelor medice. Aceasta ne arată bogăţia şi înflorirea la care ajunsese Histria înainte de anul 500.

Intr'adevăr, până la această dată coloniştii milesieni aşezaţi pe insulă au trăit, pe cât se pare, viaţă liniştită. Dobrogea noastră era locuită de Geţii cei cari se socoteau nemuritori, dupăspusa lui Herodot. Ei ocupau amândouă malurile Dunării şi se întindeau până dincolo de Carpaţi la râul Tisa. Peste ei veniseră Sciţii cu vreo 200 de ani înainte de întemeierea Histriei. De aceea în antichitate Dobrogea s'a numit „Sciţia cea mică”, spre deosebire de Sciţia mare, patria adevărată a Sciţilor, care cuprindea ţinuturile dela mieznoapte de Marea Neagră. Turburările pricinuite de năvălirea acestora se potoliseră şi, în vremea liniştită care urmează, navigatorii milesieni au putut întemeia Histria. Ea se dezvoltă repede după aceea, precum ne arată frumuseţea monumentelor descoperite.

Un singur eveniment turbură pacea acestor ţinuturi. În anul 512 Darius, regele Perşilor, porneşte împotriva Sciţilor. El vine cu o armată numeroasă şi supune pe Geţii din Sciţia Mică. În

Cap de statueta de lut ars, împodobit cu un „calathos” şi reprezentând o mare zeită, Demeter sau Cybele. Semnătatea trăsăturilor şi desăvârşirea lucrării ne fac să credem că artistul a imitat o mare statuă vestită. Origine greco-orientală (sfârşitul secolului al V-lea î. n. de Cr.)

războiului au trebuit să se oprească pentru odihnă şi aprovizionare în portul primitiv al Histriei. Şi Histrienii au întâmpinat, de sigur, cu bucurie pe trimişii patriei lor îndepărtate. Această expediţie a marelui rege nu a adus o scădere a oraşului nostru, ci dimpotrivă. Darius, care avea sub ascultare oraşele greceşti de pe ţărmul Asiei Mici, nu dorea decât să ia sub ocrotirea sa pe aceşti noi Greci cari intrau în imperiul său. Iar Grecii de pe corăbii nu puteau decât să sprijine pe fraţii lor izolaţi la gurile Dunării.

Astfel, până în pragul secolului al V-lea, Histrienii pot să se desvolte în împrejurări prielnice. Corăbiile lor urcă pe Dunăre şi pe afluenţii ei până în munţii Munteniei şi ai Moldovei. Cu mărfurile lor ajung chiar în platoul Transilvaniei. Ei duc produse din miezăzi, vin şi untdelemn, pe care le dau localnicilor în schimbul grânelor, al aurului şi al celorlalte produse ale acestor ţinuturi. În felul acestei civilizaţii grecească pătrunde până adânc în Carpaţi. Ca mărturii ale acestei pătrunderi stau vasele greceşti împodobite cu figuri zugrăvite în negru, găsite la Bărbosii, lângă Galaţi, şi care sunt din secolul al VI-lea. Tot așa s'a găsit la Bene,

localitate așezată la apus de Maramureș, un minunat vas grec de bronz cu trei toarte : două mai mici sunt împodobite cu palmete în relief, iar cea mai mare se sprijină pe o sirenă cu aripile desfășurate. Vasul acesta, care a fost lucrat în secolul

Statue de marmură din vremea Romanilor reprezentând celățeana al Histriei.

al VI-lea în vreun oraș grec din Marea Egee, a ajuns atât de departe în munți probabil tot prin mijlocirea negustorilor din Histria. Astfel Daco-Geții cunosc și prețuesc atât de timpuriu produsele civilizației grecești care vin până la ei prin mijlocirea Histrienilor.

În secolele al V-lea și al IV-lea Histria ia un și mai mare avânt. Orașul se împodobește cu temple de marmură adusă din Marea Egee, care iau locul celor construite din material mai slab de mai înainte. Așa s'a găsit o frumoasă friză de marmură albă care împodobește, pe cât se pare, baza statuei de cult din templul cel nou, clădit către sfârșitul secolului al V-lea, al lui Apollon Ietros. Pe fragmentul care ni s'a păstrat sunt reprezentați în relief la mijloc zeul ocrotitor al orașului, la stânga tatăl său, Zeus, iar la dreapta sora sa Artemis.

Tot atunci i se ridică lui Apollon o statuă de bronz de mărime naturală. Din nenorocire, nu s'a găsit decât baza ei de marmură neagră cu numele cetățeanului Theoxenos care i-a făcut-o dar. Totuși putem ști trăsăturile acestui frumos monument după urmele lăsate de statuă pe suprafața bazei și după chipul în care este înfățișat zeul pe friză și pe monedele histriene de mai târziu. Peste tot Apollon Ietros este reprezentat în picioare, îmbrăcat într'un vestmânt lung care cade până la pământ. În mâna stângă ține citară, iar în dreapta instrumentul cu care face să vibreze coardele. Așa trebuie să fi fost statuă de bronz ridicată în secolul al V-lea.

La începutul secolului următor, statul histrian începe să bată monedă proprie de argint, care poartă pe o față capetele a doi tineri lipite unul de altul și pe cealaltă vulturul de mare, pasărea simbolică a orașului, ținând în ghiare un delfin.

Statue de marmură din vremea grecească reprezentând o zeiță.

Tot atunci se clădește un alt templu mai mare de marmură divinității ocrotitoare care veghează la liniștea și prosperitatea Histriei. Ni s'a păstrat un bloc mare din architravă care stătea sub streșină clădirii, purtând pe el numele

celor cari, din averea lor, au adus acest dar zeului. Sunt doi frați, nepoții lui Theoxenos. Faptul că membrii unei singure familii pot face asemenea daruri scumpe lui Apollon, înseamnă că în vremea acestamari bogății se adunaseră în Histria și că locuitorii se bucurau de o înfloritoare stare materială. Iar frumusețea monumentelor ne arată că, alături de această înflorire materială, ei aveau darul înăscut de a crea opere de artă de o seamă cu cele pe care frații lor din Marea Egee le înălțau în aceeași vreme.

În a doua jumătate a aceluiași secol, viața din Sciția Mică este turburată de năzuințele Macedonenilor de a-și întinde stăpânirea până la Dunăre. Pe la 340 cunoaștem pe Ateas, un rege scit din Basarabia, stăpânitor asupra Geților de la gurile Dunării. Filip, regele Macedoniei, îl va isgoni din Sciția Mică. Fiul său, Alexandru, va face o expediție peste Dunăre în câmpia Munteniei la 335 și portul Histriei cunoaște o nouă flotă, greco-macedoneană, care va avea aceeași însărcinare cași Hota lui Darius. Pe urmele lui Alexandru, Lysimach, regele Traciei, va căuta și el să supună câmpia Munteniei în primii ani ai secolului al III-lea. Dar el îi găsește pe Geții de

aci organizați sub regele Dromichaites care i se împotrivesc victorios. Histria, în aceste vremuri de ciocniri politice și cu toate că ia armele împotriva lui Lysimach care o supune, trăiește totuși o viață strălucită. O mulțime de monumente de marmură, funerare sau onorifice, frumoase statuete de lut ars ne arată bogăția și gustul ales al locuitorilor. Tot în această vreme, aflăm dintr-o inscripție că Histria avea o clădire numită „Mouseion”, lăcaș închinat Muzelor, în care se instruiau tinerii.

În cele trei secole următoare, de la Lysimach

până la începutul erei creștine, împrejurările se vor schimba în Sciția Mică. Histria, cași celelalte orașe grecești de pe țarm, va trăi vremuri grele. De la 280 înainte popoare celtice se vor împrăști asupra întregii peninsule balcanice distrugând regate puternice, cum erau Tracia și Macedonia, și prădând totul în calea lor, până departe în inima Greciei. Cete de ale lor se coboară deasemenea pe valea Dunării până către gurile ei. Năvălitorii nu

se mulțumesc numai să prade, ci unde au puțină se așează statornic întemeind state sau orașe. Așa ei creiază un stat celtic în Tracia, cu centrul în munții Balcani, iar pe Dunăre întemeiază orașe, cum este Noviodunum (astăzi Isaccea). Dar Tracii și Geții nu vor întârzia să se libereze de acești năvălitori. Potrivit celor cunoscute până acum, Tracii cei dintâi se vor răscula, vor nimici regatul celtic din Balcani pe la anul 213 și-și vor recăpăta libertatea pierdută pe vremea lui Filip. Geții, de altă parte, vor apărea organizați într-un Stat puternic sub regele Burebistacare domnește între anii 60—44 în. de Cr. Gloriosul rege nimicește statele celtice din jurul Carpaților și ajunge stăpân asupra întregului centru al Europei. De

astă parte, supune autorității sale întreg țarmul Mării Negre dela gura Niprului până mai jos de Munții Balcani.

Astfel, pe câtă vreme în primele timpuri Histria își întindea activitatea sa comercială printre populațiile risipite ale Geților de pe malurile Dunării, de la Dromichaites înainte ea se va găsi în fața unor State puternice macedonene, celtice, trace, gete, care vor căuta să profite de bogăția orașului. Geții din apropiere, mai mult de cât oricare alt neam, îi vor primejdi viața. O inscripție, cunoscută de mult, ne vorbește despre greutățile prin care trece His-

Relief de marmură, din vremea elenistică reprezentând pe zeul Dionysos înconjurat de Amorcari. Zeul, încununat cu foi de viță, se sprijină pe tiru o mânăcu cealtă varsă vin într'un vafe care i-l întinun Amoraș.

tria, atacată fiind de Geții organizați ai lui Burebista. Dar, cu toate turburările care se întâmplă pe valea Dunării în aceste trei secole și cu toată tăria Geților, activitatea comercială a Histriei nu încetează. În multe localități din câmpia Munteniei până la Olt, pe valea Dâmboviței, pe valea Șiretului, s'au găsit monede și vase cu stampile pe toată, care toate datează din aceste trei secole. Mai mult decât atât, la Costești, în munții Hunedoarei, s'a găsit o monedă a Histriei din această vreme. Așa dar, legăturile comerciale ale Grecilor dela Marea Neagră cu Geții de peste Dunăre continuă și în aceste împrejurări grele, iar activitatea Histriei se resimte până în plaiul Transilvaniei.

Turburările vor mai dura încă un secol, primul al erei creștine, dar acum intervin pe aici Romanii care vor supune popoarele răsboinice și neliniștite de pe amândouă malurile Dunării și vor crea condiții pașnice de viață. Încă împăratul Tiberiu va înființa, în anul 15 după Cr. un comandament militar care va supraveghia regiunea gurilor Dunării și țărmul Mării. Domițian, pe la 86, va transforma tot ținutul dintre Dunăre, Mare și Balcani într-o provincie romană, „Moesia de Jos”. Iar Traian, douăzeci de ani după aceea, va cucerii platoul Carpaților și va înființa provincia „Dacia”.

Astfel întreg teritoriul în care Histria își desfășura activitatea sa comercială ajunge sub stăpânirea romană. Cași marea majoritate a orașelor grecești din Orient, ea se va bucura de ocrotirea Romanilor în aceste ținuturi îndepărtate ale imperiului. Dar împrejurările grele prin care a trecut până la venirea noilor stăpânitori i-au scăzut strălucirea de altă dată. Totuși, în cele două secole de

pace pe care le trăește la adăpostul Romei, Histria va înflori din nou. Insula se va acoperi cu temple și cu clădiri publice impunătoare construite în marmură sau în piatră calcaroasă. S'au găsit până acum nu mai puțin de șase inscripții care împodobeau șase clădiri monumentale ridicate în cinstea împăraților Marcus Aurelius și Antoninus Pius. Deasemenea s'au ridicat numeroase statui de marmură sau de bronz împăraților, guvernatorilor

Moesiei de jos sau magistraților orașului. Așa s'a găsit o statuă de marmură din această vreme care reprezintă pe un cetățean din Histria.

După epoca de pace și de înflorire de la începutul imperiului urmează turburările pricinuite de năvălirile barbarilor. Goții la anul 238 puștesc și dărâmă Histria. Ea se va reconstrui în curând. Alte clădiri se vor înălța în oraș, dar acestea, deși vor avea dimensiuni considerabile, nu vor mai avea frumusețea celor din trecut. Zidurile, în loc să fie de marmură, se vor face din bolovani neregulați sau din cărămidă; pe din afară vor fi tencuite și zugrăvite, potrivit vremurilor de restricte în care trăește orașul, El va continua să fie sub stăpânire romană și apoi bizantină până în secolul al VI-lea; împărații de la Roma sau din Bizanț vor căuta să se mențină, împotriva primejdiilor barbare, în acest punct însemnat de unde se putea supraveghea și apăra cu înlesnire granița Dunării.

Dar alături de aceste greutăți prin care a trecut Histria în decursul vremurilor o altă primejdie o amenința. Marea depunând straturi de nisip pe coastă a legat insula pe care se afla orașul cu uscatul. Din adâncuri s'a înălțat treptat ostrovul Chituc care a despărțit Histria de largul Mării. Apele

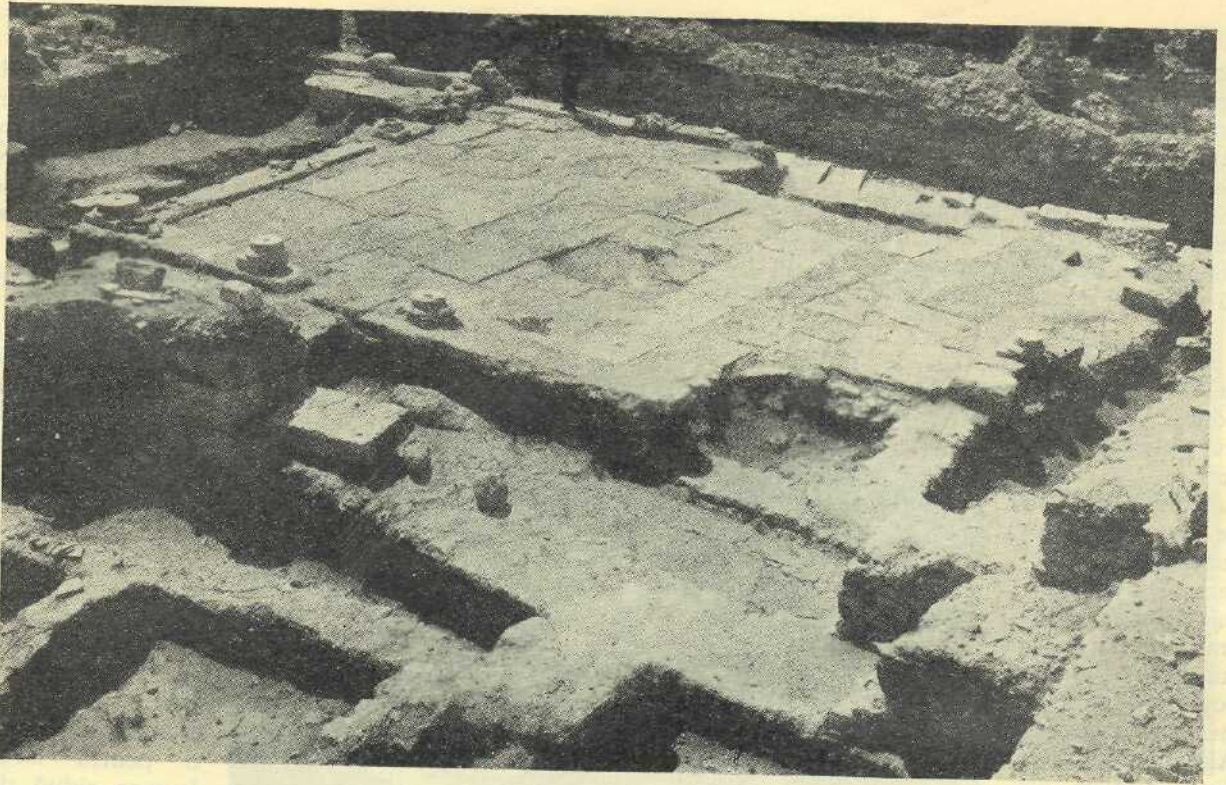
Relief reprezentând pe zeul Dionysos-Bacchus care ține în mână stângă firșulariu dreapta ciorchine de struguri de aur și am/ore asezate pe un altar. Estopera vreunui artist localnic din vremea Romanilor.

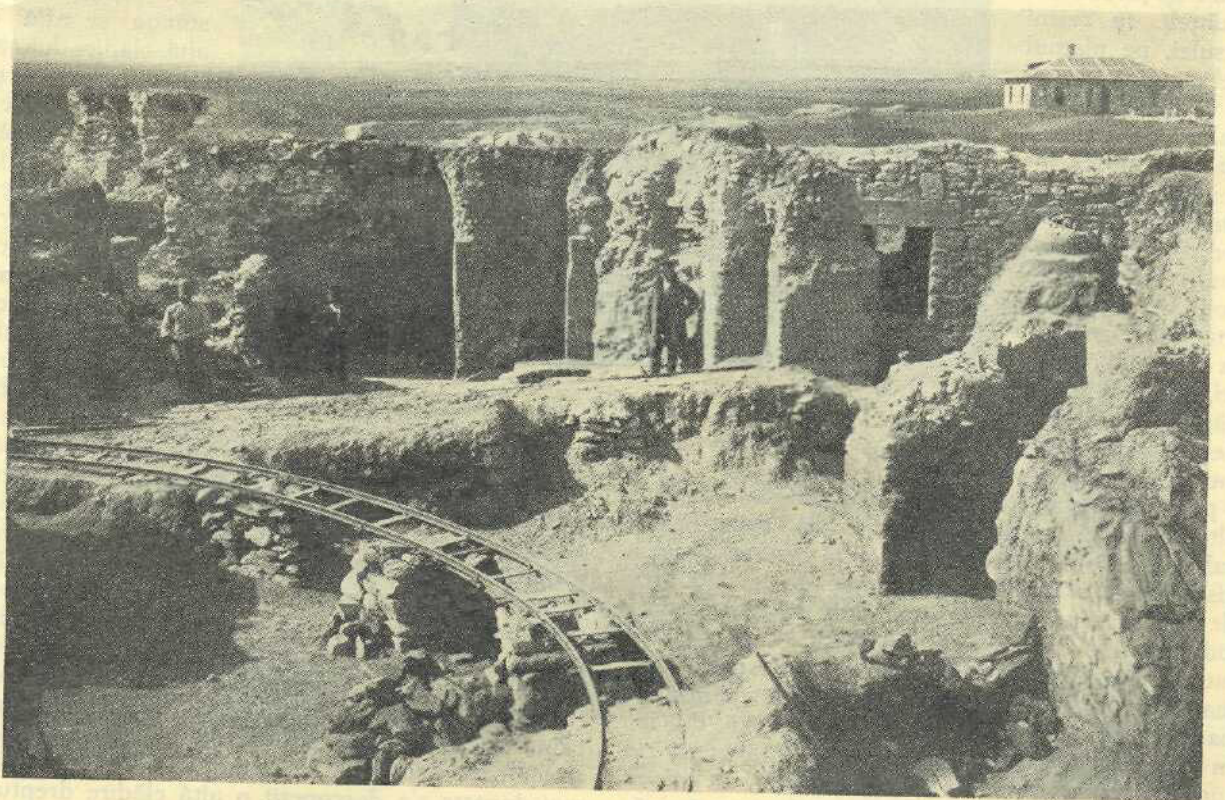
Din drumul cel mare din celate se desface, către dreapta, strada care duce către Terme. Pe dreapta se vede ridicându-se zidul, cu o ușă frumos zidită în mijloc, unei clădiri care are o lungime peste 30 de metri. În stânga se vede zidul lung al unei clădire care nu a fost încă săpată întregime secundu-se până departe către fund.

Se vede aici clădirea cea mare a cărei ușă se deschide pe strada Termelor care cu spatele se reazemă de zidul cetății. Zidul din stânga este înalt dinți clădirea este străbătută în lung de două șiraguri de pilastri clădiți din blocuri mari de piatră. În colțul de jos la dreapta se vede zidul unei case pavajul de piatră unei străzi din timpuri mai vechi, peste care a fost ridicată clădirea cu pilastri.

Strada Termelor, Aici se află „palaestra” Termelor, unde se făceau exercițiile gimnastice. Locul era acoperit și zidurile erau înconjurătoare de coloane, înconjurătoare de acest loc deschis podii cu lespezi de piatră și înconjurate pe cele patru laturi de coloane, înconjurătoare de coloane, înconjurătoare de coloane, înconjurătoare de coloane.

Termele aveau o mare sală centrală acoperită cu bolți, care erau susținute de pilastri puternici, clădită din cărămidă. S-a păstrat în fundurile urmele unor bolți rare care erau din cărămidă.

au scăzut și astfel portul care dăduse viață acestei așezări nu mai avea rost. Viața s'a stins încetul cu încetul și apoi ruinele s'au îngropat sub dărâmturi. Nisipul și praful adus de vânt au acoperit totul și straturi de pământ vegetal au nivelat cele două platouri. Astfel Histria a ajuns un loc pustiu pe marginea lacului Sinoe, care nu mai lăsa să se ghicească strălucirea înfloritorului oraș de odinioară, până când săpăturile fericite ale lui Vasile Pârvan l-au adus din nou la lumina soarelui.

Aceste săpături au dat la iveală zidurile înalte și frumoase ale unei puternice cetăți. Ea se află așezată pe platoul cel mai mic din cele două care alcătuiau insula primitivă. Aici era refugiul și locul de apărare al populației în vreme de primejdie. Aici se înălțau clădirile publice ale autorităților civile și militare și templele zeilor. Cetățenii își aveau locuințele în restul insulei, pe platoul cel mare.

O serie de trei valuri de pământ apărau cetatea înconjurată cu ziduri împotriva celor cari de pe platoul cel mare ar fi voit să o atace. Înaintea valurilor, la vreo 500 de metri, se află o altă apărare: un zid gros de mai mult de doi metri, prevăzut cu

o poartă și cu contraforți, se întinde de la un mal la altul al limbei de pământ ce unea platourile. În dosul acestei duble întărituri se află cetatea propriu zisă, înconjurată de toate părțile de un zid gros de 3 metri și uneori chiar mai mult. Pe părțile unde zidul se află chiar pe țărmul mării, el merge fără întrerupere. Inșă pe partea care privește platoul cel mare, zidul este prevăzut cu o poartă apărată de patru turnuri. Deoparte și de alta a porții, din loc în loc, cam la câte 30 de metri, ies afară din zid turnuri dreptunghiulare. Atât turnurile cât și valurile de pământ aveau rostul să înlesnească apă-

rarea acestei laturi a cetății, expusă atacurilor dușmanilor,

Zidul, care s'a păstrat în unele locuri pe o înălțime de 6 metri, este alcătuit în afară din blocuri mari de piatră albă, frumos rânduite. Fața dinspre interiorul cetății este zidită cu pietre mai mici și neregulate. Pe aici, din loc în loc, se aflau scări de piatră care îngăduiau soldaților să se urce pe creasta zidului și pe platformele turnurilor.

Pe poarta cea mare pătrundea în cetate un drum podit cu lespezi mari de piatră. Deoparte și de alta

se ridicau clădiri care au fost dărâmate în vechime până aproape de temelie. Din acest drum se desface la dreapta un altul, care merge paralel cu zidul cetății către clădirea cea mare a Termelor (băile). În dreapta străzii, se ridică o clădire dreptunghiulară cu o poartă largă, frumos zidită din blocuri mari de piatră, și străbătută de două rânduri de pilaștri; în stânga se află o altă clădire lungă, cu trei încăperi, și care se termină cu o absidă. La capătul străzii se află un loc podit cu lespezi de piatră și care avea coloane pe margini. Locul dintre coloane și zidurile vecine era acoperit

Soldații cari stăteau de strajă pe zid sau în turnuri se urcau sus, la posturilelor pe scări de piatră clădite la grosimea zidului cetății.

formând un portic umbros, lespeziile rămânând în bătaia soarelui. Totul forma „palaestra” Termelor, unde aveau loc exercițiile gimnastice. • Această clădire a băilor, nelipsită din nicio așezare romană, se compune din mai multe camere rânduite în jurul unei mari săli al cărei acoperiș boltit se sprijinea pe pilaștri. Podeaua și pereții erau acoperiți cu plăci subțiri de marmură. În camerele vecine s'au găsit la locul lor tuburile de lut ars care făceau să circule prin pereți sau pe sub podele aerul cald. Cu mijlocul acesta se obținea temperatura trebuitoare pentru băile calde sau fierbinți. Ceva mai departe s'a descoperit o altă clădire dreptun-

Termele aveau o sumă de încăperi mici în care se putea face baie caldă rece. Într'una ele, numită «hypocaustum», s'au găsit în picioare stâlpi pătrați de cărămidă pe care altădată s'au întins mesele. În spațiul liber dintre slăpi, circula aer cald care producea în camera de deasupra temperatura trebuitoare.

Se văd aici rămășițele unei clădiri dreptunghiulare, pardosite cu cărămidă. Două șiraguri de coloane, din care nu au mai rămas decât bazele, o străbăteau în lung. În fund se vad porți care se deschideau către miazăzi.

ghiulară pardosită cu cărămizi și străbătută de două rânduri de coloane. În afara de cetate, dincolo de valuri, s'a scos la lumina o clădire mică cu o absidă la răsărit; după un capitel împodobit cu o cruce găsit între dărâmturi, s'a constatat că era o biserică creștină.

Cetatea aceasta cu zidurile ei puternice și cu clădirile principale este destul de târzie. Se știa de la scriitori vechi că Histria a fost dărâmată la anul 238 de Goți. Săpăturile au confirmat această știre. Într'adevăr, zidurile pe din afară este construit nu numai din blocuri obișnuite. S'au găsit blocuri luate dela alte construcții, cum se vede după ornamentele lor, și chiar trunchiuri de coloane puse în zidca simple pietre de construcție. Dar cece a putut sluji la datarea zidului au fost numeroasele inscripții care au găsit o astfel de întrebuintare. Liniile din ele se află în rândul cel mai de jos al zidului. Cea mai veche este baza statuei lui Apollon Ietros, ridicată la sfârșitul secolului al V-lea în. de Cr., cea mai nouă o inscripție închinată împăratului Gordian, care a fost pusă în anul 238 după Cr. Aceasta dovedește că cetatea desgropată a fost clădită după acest an, iar faptul că dăm în zid de resturile clădirilor și monumentelor de mai înainte ne arată că Histrienii, găsindu-se într'omare cumpană, au pus tot ce au avut la îndemână, ca să ridice zidurile care puteau să adăpost de o mare primejdie.

În felul acesta zidul cetății ridicat după dezastrul dela 238 ne-a păstrat monumente care merg din secolul al V-lea în. de Cr până în secolul al III-lea după Chr. La acestea se adaugă celelalte monumente și obiecte care s'au găsit în straturile mai adânci și care sunt anterioare anului 238, unele din ele urcându-se înapoi până în secolul al VII-lea în. de Cr.

Astfel deci cetatea desgropată este cea care a fost clădită în secolul al III-lea. Sub zidurile cetății și ale clădirilor din interior au apărut rămășițe de clădiri și chiar străzi ale orașului de mai înainte. Orașul a continuat să trăiască, în împrejurări grele de acum înainte, și o sumă de alte monumente descoperite au venit să ne informeze despre viața Histrienilor până în secolul al VI-lea,

Monumentele felurite găsite la Histria sunt făcute din lut ars, din metal sau din piatră. Dintre acestea, cele mai numeroase și cele care ne vorbesc de toată durata vieții orașului sunt cele de lut ars: vase, statuete sau cărămizi. Așa s'au găsit câteva cioburi care, cu toată micimea lor sunt deosebit de prețioase. Ornamentele geometrice și figurile stilizate, zugrăvite în culoare cafenie pe suprafața lor, arată că ele aparțin categoriei numită „rodo-milesiană” după locurile de unde ele veneau: insula Rodos și Miletul. Aceste cioburi sunt din vremea primilor navigatori cari au venit de s'au așezat pe insula dela gurile Dunării. Ele dovedesc că într'adevăr orașul a fost întemeiat pe la 650 în. de Cr., cum ne spun scriitorii vechi. De altă parte, într'un colț al cetății s'au găsit numeroase cărămizi care poartă o stampilă în relief cu numele împăratului Anastasius. Acest împărat a domnit dela anul 491 până la 518 după Cr. Cărămizile care îi poartă numele ne arată că Anastasius, în timpul domniei lui a ridicat anume clădiri în Histria, a avut deci grijă de apărarea sau de înfrumusețarea orașului. Astfel, obiectele de lut ars dau mărturie despre întemeierea Histriei (secolul al VII-lea în. de Cr.), și despre ultimele vremuri pe care ea le-a trăit (secolul al VI-lea după Cr.).

Între aceste două date extreme se așează multimea vaselor, a statuetelelor și a medaliilor de lut ars care formează un lanț neîntrerupt dela întemeiere până la Anastasius. Așa putem pomeni statuetele care reprezintă pe zeița adorată de Histrieni, așezată pe un tron, chipurile de femei tinere îmbrăcate în bogatul și frumosul vestmânt care se purta în orașele grecești din Asia Mică sau vasele în formă de sirenă. Între ele își păstrează un loc deosebit capul de statueta reprezentând o femeie cu părul acoperit de un văl subțire care coboară pe frunte și cu fața luminată de un ușor surâs arhaic, abia simțit. Toate aceste monumente sunt din secolul al VI-lea. Alături de ele se așează o sumă de vase din aceeași vreme, fie tot din categoria cea veche „rodo-milesiană”, fie vase care acum vin de aiurea. Sunt cele împodobite cu figuri negre pe fond roșu, fabricate în Atica, pe care comerțul ate-

Medalion de lut ars și zugrăvit în negru, roșu și galben, extreme se așează multimea vaselor, a statuetelelor și a medaliilor de lut ars care formează un lanț neîntrerupt dela întemeiere până la Anastasius. Așa putem pomeni statuetele care reprezintă pe zeița adorată de Histrieni, așezată pe un tron, chipurile de femei tinere îmbrăcate în bogatul și frumosul vestmânt care se purta în orașele grecești din Asia Mică sau vasele în formă de sirenă. Între ele își păstrează un loc deosebit capul de statueta reprezentând o femeie cu părul acoperit de un văl subțire care coboară pe frunte și cu fața luminată de un ușor surâs arhaic, abia simțit. Toate aceste monumente sunt din secolul al VI-lea. Alături de ele se așează o sumă de vase din aceeași vreme, fie tot din categoria cea veche „rodo-milesiană”, fie vase care acum vin de aiurea. Sunt cele împodobite cu figuri negre pe fond roșu, fabricate în Atica, pe care comerțul ate-

nian începe în secolul acesta să le împrăştie pe toate mărilor.

Din secolul al V-lea avem numeroase fragmente de vase, originare tot din Atica, dar zugrăvite acum în alt chip. Figurile vor rămânea de culoarea roşiatică a lutului, iar fondul va fi negru. Pe unul din aceste fragmente se vede chipul frumos al unui zeu purtând pe cap o cunună de lauri. Dar mai presus de aceste fragmente de vase, stă un minunat cap de statueta înfăţişând chipul unei zeiţe care poate fi Demetersau Cybele. Zeiţa se arată senină şi plină de măreţie. Înfăţişarea pe care o are şi desăvârşirea lucrării arată că artistul care a plăsmuit statueta a copiat o statuă vestită de marmură, pe care va fi văzut-o în templul vreunui oraş grec din Asia Mică.

Secolele următoare până la cucerirea romană sunt reprezentate prin tot soiul de vase ale căror forme şi ornamente oglindesc staturile fiecărei epoci. Între ele capătă un loc de seamă amforele mari care, fără să fie împodobite, au o însemnătate deosebită prin faptul că poartă o stampilă cu numele magistratului din oraşul de unde au venit. Fiindcă în aceste vase se transportă vin şi untdelemn, aflăm pe această cale că Histria era în legături comerciale cu cele mai importante centre din Marea Egee de pe acea vreme şi anume cu oraşul Cnidos de pe coasta Asiei Mici, cu insulele Rodos şi Ta-

sos. Tot din această vreme datează un frumos cap de lut ars care împodobeşte, pe cât se pare, zidul unei clădiri,

Din vremea romană ni s'a păstrat o serie bogată de medalioane de lut ars care se fixau pe pereţii clădirilor. Pe unele din ele sunt reprezentate scene mitologice. De pildă, lupta lui Heracles cu hidra din Lerna; pe altele apar animale: un leu, un vultur. Medalionul cu un vultur pe care îl reproducem fotografic, păstrează încă cele trei culori cu care era zugrăvit: trupul pasării e roşu, coada şi aripile negre, fondul galben. Alături de aceste obiecte, au apărut nenumărate fragmente de vase roşii lustruite împodobite după gustul vremii romane cu ornamente în relief: flori, ghirlande oameni, animale.

În sfârşit, de pe vremea începutului epocii bizantine, avem acele cărămizi cu numele împăratului Anastasiusşi o serie întreagă de vase roşii lustruite, dar cu ornamentele de astădată imprimate cu un fel de tipare ca nişte peceţi. Aşa apar pe suprafaţa vaselor cruciuliţe împodobite, flori şi animale stilizate, ornamente geometrice. Pe unul din ele, se află imprimat chipul unui împărat în picioare, ţinând în mâna dreaptă sceptorul şi în stânga globul, iar pe cap având o diademă. Deoparte şi de alta a împăratului, se văd capetele a doi tineri. Deoarece împăratul se arată cu atributele pe care le capătă din secolul al IV-lea înainte, înţelegem că acest vas împreună cu cărămizile lui Anastasius sunt printre monumentele cele mai târzii care s'au

găsit la Histria. Astfel, obiectele de lut ars ne dau putinţa să urmărim pas cu pas viaţa oraşului din secolul al VII-lea în. de Cr. până în secolul al VI-lea al erei creştine.

Obiectele de metal. mai puţin numeroase, sunt totuşi destul de interesante. Unele din ele ne fac să întrevădem viaţa cea de toate zilele a locuitorilor. S'au găsit, de pildă, lămpi de bronz, frumoase ca formă şi ca podoabe, vase de bronz, cumpănă unui cântar, chei şi broaşte de bronz, clopoţei, paf-tale frumos ornamente care împodobeau cingătorile, fibule cu care se prindeau vestimintele. Au apărut şi statuete printre care

numărăm un taur mic de bronz. Dar cele mai numeroase şi mai importante obiecte din această categorie sunt monedele. Cele de argint sunt foarte rare. În schimb pământul Histriei ne-a dat o bogată colecţie de monede de bronz care merg din vremea elenistică până pe vremea împăratului Iustinian, adică tot până în secolul al VI-lea după Cr.

Monumentele de marmură şi de piatră descoperite ne fac să înţelegem încă mai bine strălucirea oraşului. O friză de marmură albă, care a fost lucrată în secolul al V-lea reprezintă pe Apollon Ietros, în lung vestmânt şi cu chitara în mâna stângă, în tovărăşia lui Zeus şi a zeiţei Artemis. Ea a împodobit probabil bazastatuei, ridicată zeului ocrotitor, care se afla în templul de marmură clădit în această vreme. O alta friză, de mai târ-

Medalion de lut ars reprezentând una din ăncile lui Heracles. Aici eroul ucide hidradinul din Lerna.

Relief de marmură din vremea Romanilor împodobit cu Amorași înaripați pe o gheață și ghirlandă și măști ca acelea pe care le purtau actorii de comedii.

ziu, înfățișază un șirag de care cu doi cai mânați furtunatic de Victoriei înaripate. Pe o a treia, din vremea romană, se văd niște Amorași înaripați purtând pe umeri o grea ghirlandă și, în golurile suprafeței, măști de actori de comedie. Alături de aceste frize se așează o sumă de reliefuri, dintre care pomenim acel frumos chip al zeului Dionysos înconjurat de Amorași care datează din vremea elenistică și o coloană funerară de piatră care se află sculptat zeul morțrăzemat pe o făclie cu flacăra întoarsă în jos.

În afară de reliefuri Histria era împodobită cu statui de marmură încă din secolul al VI-lea. Am văzut că în secolul al V-lea Apollon Ietros avea, pe cât se pare, în templul său o statuă de marmură; nu ne-a rămas însă decât un fragment din ficare-i împodobește piedestalul. Aceluiași zeu i s'a ridicat o statuă de bronz de un închinător care se numea Theoxenos. Tot în aceeași vreme și Latona, mama lui Apollon, era înfățișată în bronz. Din nenorocire, nu s'au găsit în săpături decât bazele pe care ele stăteau, cu inscripțiile de închinare. Din statuile mai târziu s'a păstrat capul de marmură al zeului Helios, „Soarele”, care a fost răpit de trupele dușmane pe vremea războiului din 1916—1918. Tot din aceeași vreme este și o statueta reprezentând o zeiță în lung vestmânt. În sfârșit, din vremea romană, este statuia de marmură a unui cetățean al Histriei.

Toate aceste monumente de marmură sau de piatră cași cele de luars oglindesc gustul vremii în care au fost făcute. Ele ne arată că gustul pentru frumos al Histrienilor a mers în pas cu dezvoltarea artei grecești și romane care înflorea în aceeași vreme departe, pe coastele Asiei Mici, în Atena, în Italia. Dar alături de această artă a populației civilizate din oraș, săpăturile au dat la iveală alte monumente, aspre și stângace, lucrate de meșteșugari traci sau geți. Aceștia sculptează monumente pentru populația barbară care trăiește pe teritoriul Histriei și care, sub influența Grecilor și apoi a Romanilor, este însuflețită de năzuința către o viață su-

perioară. Așa a apărut, între altele relieful barbar reprezentând pe Dionysos-Bacchus care datează din secolul al III-lea sau al IV-lea după Cr.

Cu toată frumusețea și importanța obiectelor despre care am vorbit până aici, cele mai însemnate monumente descoperite la Histria rămân inscripțiile săpate în piatră. Prin însăși firea lor, ele ne dau informații lămurite și precise cu privire la viața și istoria orașului. Astfel ele ne spun care era forma de conducere a Statului și care erau divinitățile la care se închinau locuitorii. Din ele aflăm sărbătorile lor religioase și instituțiile Muzei și Gymnazii, în care se forma tineretul. În același timp ele ne lasă să vedem că Grecii din oraș, trăind în atingere cu, Geții și Tracii din Sciția Mică, îi atrag pe aceștia la viața lor civilizată și intră chiar în legături de rudenie cu ei. În secolul al IV-lea în. de Cr., un magistrat al Histriei poartă un nume trac, fie că el este Trac curat, fie că se coboară dintr'o familie greco-tracă. Astfel întreaga viață de toate zilele a poporului ne apare clar în inscripții.

Dar tot pe această cale aflăm lucruri deosebit de importante cu privire la istoria orașului și la legăturile politice în care el se găsea cu statele grecești vecine, de pe coasta Mării Negre, sau cu statele din interiorul pământului. O inscripție din secolul al II-lea în. de Cr. ne spune că Histrienii au dat ajutor orașului Apollonia, situat la mijloc pe coasta Traciei, într'un războiu cu populațiile din interior. Altele ne vorbesc de feliurile împerejurări prin care trece statul histrian până pe vremea Romanilor. Cea mai importantă dintre inscripțiile de aici, descoperită de Vasile Pârvan înainte de războiu, a adus lămuriri nebănuite privitoare la legăturile Histrienilor cu Romanii. Stăpânirea acestora coboară pe valea Dunării și pe vremea împăratului Tiberiu ajunge până la Marea Neagră. Inscriptia noastră, care a fost săpată în anul 100 după Cr. cuprinde stabilirea hotarelor statului histrian și reînnoirea privilegiilor sale de către guvernatorul Moesiei de Jos de atunci. Tot deodată sunt reproduse pe piatră scri-

sorile guvernatorilor de mai naintăcare reînnoiseră, fiecare la rândul lui, privilegiile acordate Histriei de către chiar împăratul Tiberiu, pe cât se pare. Astfel, timp de un secol, de la Tiberiu până la Traian, orașul se bucură de ocrotirea Romanilor stăpânitori. De altă parte, aceeași inscripție, arătând hotarele teritoriului Histriei, pomeneste două râuri, „Tur-giculus” și „Picusculus”, care poartă nume romane. Faptul acesta arată că, până pe vremea lui Traian, Romanii se așezaseră de multă vreme și în număr mare în vecinătatea orașului grec și izbutiseră să impună nume romane locurilor de pe acolo. O altă inscripție, care cuprinde lista bătrânilor, fruntași ai Histriei de pe vremea împăratului Hadrian, ne face să înțelegem că și Grecii din vechea colonie milesiană începuseră să se romanizeze. Unii dintre ei poartă nume romane și cu toții au adoptat sărbătoarea numită „Rosalia”, „Rusaliile”, pe care o aduseseră noii stăpânitori ai Sciției Mici.

În sfârșit, o altă inscripție, tot atât de însemnată ca și cea cu privilegiile Histriei găsită în toamna anului 1929, ne face să întvedem într'un chip neașteptat istoria strămoșilor noștri Daco-Geți într'o vreme care ne era cu totul necunoscută. Încunoșteam pe Dromichaites, de la începutul secolului al III-lea, și pe Burebista, care domnește pe la mijlocul secolului I-ii î. de Cr. Inscripția cea nouă, care datează de pe la anul 200 î. de Cr., ne vorbește despre un rege, necunoscut până acum, din

câmpia Munteniei care stăpânește orașele grecești de pe coasta Mării și le apără împotriva regelui trac din Balcani. În afară de aceasta, monumentul ne arată care era organizarea stăpânirii gete asupra Sciției Mici și împrejurările prin care trece Histria în această vreme. Golulcare era între Dromichaites și Burebista se împlinește astfel prin ceea ce ne spune această importantă inscripție.

În rândurile de mai sus am enumerat pe scurt câteva din rezultatele săpăturilor de la Histria. Am văzut că pe baza obiectelor descoperite s'a luminat istoria vechei colonii milesiene pe o durată de treisprezece secole. Monumentele, dintre care unele sunt frumoase opere de artă, ne-au arătat strălucirea vieții grecești și romane a acestui oraș. Dat în același timp, s'au lămurit întregi capitole din istoria strămoșilor noștri Romani și Daco-Geți cari au venit în atingere aici la Dunărea de Jos. Astfel, istoria în general a tras foloase de pe urma acestor săpături, dar nu mai puțin și istoria neamului nostru, în începuturile lui, s'a îmbogățit cu o sumă de cunoștințe asupra unor vremuri care ne erau cu totul necunoscute. Nu trebuie însă să uităm că acest progres al științei în general și al istoriei naționale în special îl datorăm inițiativei fericite și eforturilor marelui nostru învățat, Vasile Pârvan, pe care știința românească a avut durerea să-l piardă atât de timpuriu.

SCARLAT LAMBRINO

Vas funerar de lutarg în formă de statueta reprezentând sirenă. Grecii din Asia au împrumutat acest simbol de la Egipteni ochii răroră ei personifică sufletul celui mor. Vasul este de origine «rodo-milesiană» (secolul al VI-lea î. de Cr.).